

II.

DR. CSÁKÁNY BÉLA BESZÉDE AZ EGYETEM NAPJÁN, AZ EGYETEM ÉVFORDULÓS ÜNNEPI KÖZGYŰLÉSÉN

2006. november 11.

Magnifice Rector! Senatus Amplissime! Tisztelt Polgármester Úr! Kedves Vendégeink! Hölgyeim és Uraim!

Jeles ünnep alkalmából gyűltünk össze a Szegedi Tudományegyetem legnagyobb auditoriumában. 85 évvel ezelőtt indult meg Szegeden az egyetemi oktatás. Szép új kongresszusi termünkben most erre a 85 évre emlékezünk. Emberi kultúránk jól megmagyarázható sajátossága, hogy vonzódunk az öttel osztható évfordulós számokhoz, és ezek között a nyolcvanötnek megvan a maga különleges matematikai érdekessége. Aligha várja el bárki is tőlem, hogy erről szakmai részletességgel beszéljek. Azt azonban el kell mondanom, hogy egyetemünk előtörténetéhez egy másik szám is kapcsolódik, amely – érdekes véletlenként - a 85-nek éppen ötszöröse: Báthory István, akkor Lengyelország királya és Erdély fejedelme, 425 évvel ezelőtt, 1581-ben alapított egy jezsuita kollégiumot Kolozsvárott, azzal a kinyilvánított céllal, hogy az új iskola egyetemmé fejlődjék. A tudós pápa, XIII. Gergely, 1583 elején Báthorival egyetértésben a kollégiumhoz szemináriumot létesített, amely a teológiai kar szerepét töltötte be. Ha nem is tartozik a dolog érdeméhez, nem mulaszthatom el megemlíteni, hogy a pápa e rendelkezését néhány hónappal a máig érvényes naptárreformot elrendelő bullájának kibocsátása után hozta. Ahogyan azt Minker Emil professzor „Szeged egyetemének elődei” című 2003-ban megjelent könyvében megmutatta, a mai szegedi egyetem szerves folytatása a Báthory alapította kolozsvári kollégiumnak. Jegyezzük meg, hogy a helyváltoztatás nem kivételes jelenség az egyetemek történetében: a mai budapesti tudományegyetemet Nagyszombatban alapította

az a Pázmány Péter, aki fél évszázaddal korábban a kolozsvári szemináriumban tanult.

Az alapítástól a török kiűzéséig eltelt, Erdély számára különösen hosszú évszázad során Báthory iskolája temérdek viszontagságon ment át: tanárait több ízben is elkergették a fejedelmek, épületeit feldúlta a nép. Bethlen Gábor és I. Rákóczi György toleráns uralma alatt folytathatta működését, egyetemi jelleggel azonban csak az 1600-as évek végétől rendelkezhetett. A nyugodt fejlődés évtizedeit alig törte meg a jezsuita rend eltörlése 1773-ban, mert Mária Terézia már a következő évben újjászervezte az intézményt, az addigi bölcséleti, jogi és teológiai kar mellé orvosi kart is alapítva. II. József megint elvette egyetemi rangját, a felhajtandó pohár keserűségét a „királyi akadémiai líceum” címmel enyhítve. Talán nem véletlenül merül fel itt ez a bibliai metafora. Szerb Antal a második világháború kezdetén megjelent *Keserű pohár* című híres esszéjében írja, hogy a magyar filozófus kidolgozhatná az „és mégis” filozófiáját, amelyet „igazolhatna az egész magyar történelem”. A léptéket megváltoztatva vonatkozathatjuk ezt egyetemünk elődjének 425 éves történetére is. Sokszor kerültek végveszélybe, és mégis mindig talpra álltak. Sok évtizeden át hivatalosan csak líceum volt Kolozsvárt, de ez mégis négy karú egyetemként képezte a kiművelt emberfőket továbbra is, amíg végül 1872-ben Ferencz József a kiegyezést betetőző gesztussal egyetemmé nyilvánította. Abban az évben november 10-én tartották a régi-új egyetem megnyitó ünnepségét. Ezért ünnepeljük szegedi egyetemünket – a kolozsvári egyetem utódját – a mai napon.

Az első világháború idejére az akkor már Ferencz József nevét felvett intézmény tudományos súlyát tekintve az ország második egyeteme. Tanárai közül 18-an a Magyar Tudományos Akadémia tagjai. A központi hatalmak összeomlása után Kolozsvár román megszállás alá kerül. A megszálló hatóság a professzori kartól azonnali hűségesküvet követel. A tanári testület érvényes békeszerződés hiányában ezt elutasítja, mire mindannyiukat elbocsátják és a nem erdélyi születésűeket kiutasítják. A trianoni béke elosztatja a visszatérés reményeit, s a menekült kolozsvári egyetem két éves budapesti tartózkodás után elfogadja Szeged város szíves meghívását. 1921 október 12-én megindul az egyetemi oktatás városunkban.

Szeged a kiegyezés óta folyamatosan küzdött azért, hogy egyetemet kapjon. A helyi polgárság kész volt jelentős anyagi áldozatokra ennek érdekében, ám a harc eredménytelen maradt. 1912-ben vetélytársai, Debrecen és Pozsony értek célba, Szegednek csak jogakadémia vagy műegyetem ígérete jutott, amely azonban a világháború miatt nem válhatott valóra. És mégis lett egyeteme a városnak!

Másfelől, magát az intézményt, mint már nemegyszer, 1919-ben is végső pusztulás fenyegette. Székhelyéről eltávolították, menedéket csak egy kivézt, tönkrement anyaország nyújtott számára, és mégis fennmaradt!

Egyetemünk nyolcvanöt éves szegedi történetét még vázolni sincs sem felkészültségem, sem lehetőségem, sem időm. Hogy mégis prelegálok róla, arra – kisérezignáltn – azt hozom fel mentességemül, hogy a 85 évből 55-öt, négy évnyi peregrinációt leszámítva, az Alma Mater kebelén töltöttem. Így talán az is érthető, hogy szubjektív leszek. Egy-egy nagy hatású személyiséget vagy emlékezetes eseményt igyekszem felidézni az egymást követő évtizedekből.

Az első közöttük Klebelsberg Kunó, a húszas évek kultuszminisztere, aki életműve egyik legfontosabb alkotásának tekintette városunk egyetemét. Neki köszönhetjük a Tisza-parti klinikasort, a Dóm-téri épületegyüttest, számos más jellegzetes egyetemi épületet, s azt is tudjuk, hogy nemcsak a kormány tagjaként érvényesítette sikeresen a szegedi egyetem érdekeit, hanem a szegediek áldozatkészségét is sok éven át magas hőfokon tartotta. Szeged törvényhatósági jogú város 1924-ben nem minden rábeszélés nélkül vállalta, hogy „a tudományegyetem állandó elhelyezésének költségeihez ötven éven át évi 24 vagon tiszavidéki búza árával hozzájárul”.

Klebelsberg hozta vissza Cambridge-ből a harmincas évek nagy alakját, Szent-Györgyi Albertet is. Kétségtelen, hogy a város és az egyetem igazi egymásra találása Szent-Györgyi Nobel-díjának köszönhető. A húszas évek vége felé megjelent egy könyvecske, afféle szegedi „Ki kicsoda”, száz fontos szegedi polgár arcképével és néhány mondatos bemutatásával. Horribile dictu – professzorok nem voltak közöttük. A harmincas évek végén ez már lehetetlen lett volna. Szent-Györgyi világhírt hozott önmagán keresztül városának is, felébresztve a szegediek korszerű öntudatát. Azt is érdemének tekinthetjük, hogy sokszínű egyéniségével, nyugati egyetemeken elsajátított természetes tudósi magatartásával olykor jótékony mebotránkozást keltett szürkébb kollégáiban.

1940-ben az egyetem de iure visszaköltözött Kolozsvárra, de facto azonban nemcsak falai és felszerelése maradtak Szegeden, hanem tanárainak nagyobb része, köztük Szent-Györgyi is, aki a nevében új egyetemnek első rektorává is lett. Az 1944–45-ös háborús tanév nehéz időszakaiban hárman vezették az intézményt, sorrendben Koltay-Kastner Jenő, Hermann István Egyed és Riesz Frigyes. Mind a három tette a dolgát a sorsa, az egyénisége és a történelem által megszábotott lehetőségek között, s hogy közülük Riesz választom a negyvenes évek emberének, annak csak egyik oka, hogy régi nagy tudósaink közül Szent-Györgyi mellett ő a másik, aki munkássága bemutatásával is szerepel az *Encyclopaedia Britannica*-ban. (Vagy, hogy korszerűbben mondjam, 556 000 találatot produkál a Google-ban.) A nyomósabb ok Hermann professzor emlékirataiból derül ki. Így ír Rieszről: „Talpig férfiú volt. A legkisebb koncessziót sem tette kifelé, hanem megalkuvás nélkül képviselte az egyetem érdekeit.” Hogy ez mit jelenthetett abban az időben, azt egy anekdotászerű történet mutatja, amelynek levéltári dokumentumára nemrég bukkantam. Ivánovics György 1945-ben már ismert bak-

teriológus volt, később az első szegedi Kossuth-díjasok egyike. Abban az évben azonban a városi rendőrkapitány egy politikai feljelentés nyomán internáltatni akarta, s tisztelve az egyetemi autonómiát, erről tájékoztatta Riesz rektort. Aki is válaszában arról biztosította a hatóság fejét, hogy ez szükségtelen, mert ő már zárható tartózkodási helyet jelölt ki Ivánovics számára. A teljességhez tartozik, hogy ez a hely éppen Ivánovics professzor intézetvezetői dolgozószobája volt.

Az ötvenes évek elején kettévált az egyetem: az orvosi kar önálló intézménnyé vált, majd gyógyszerészkarral erősödött. Mindkét egyetemen gyorsan növekedett a hallgatók és a tanárok száma. Am egyre többen érezték, hogy a fejlődés és a haladás üteme elvált egymástól. Ez vezetett azokhoz az eseményekhez, amelyekre az elmúlt hetekben emlékezett az ország. És itt, három nagyhírű név után, egy kevésbé ismert következik: Alaksza Helmut, 1956 őszén másodéves szegedi joghallgató. Hogy ezt megmagyarázzam, fel kell idéznem a mai tudomány egy fontos megállapítását, amely egyszerűsített alakban így hangzik: bonyolult rendszerek viselkedése érzékeny a kezdeti feltételekre. Népszerűbb fogalmazásban: egy pillangó szárnya megrebben Pekingben, s egy hónap múlva vihar támad New Yorkban. Hallott erről a pillangó-effektus néven ismert megállapításról Péter László, városunk történetének mindentudója, s azt is tudni akarta, ki volt a pillangó a hazai 56-os tisztító vihar előtt. Meg is találta az említett Alaksza Helmut személyében. Ő mutatta meg évfolyamtársának – Lejtényi Andrásnak – pesti barátja levelét, amely az orosz nyelvoktatás fakultatívra tételére hívott fel, október 13-án. Ez a mozzanat volt a szárny-rebbenés: a következő napokban Lejtényi és barátai megalakították az egyetemi és főiskolai ifjúság független szervezetét, s az már történelmi esemény, hogy egy hét múlva ez a szervezet fogadta el nevezetes 12 pontját odaát az Auditorium Maximumban.

Tudjuk, hogy a vihart történelmi szélárnyék követte. Így a következő három évtizedhez egy-egy kiemelkedő tudóst kapcsolhatok. A hatvanas évek derekának rektora, Szabó Zoltán nagy tudományos iskolát teremtő vegyész volt, aki elsősorban – bár nem kizárólag – a reakciókinetikára, vagyis a kémiai reakciók időbeli lefolyásának és mechanizmusának vizsgálatára irányította számos nagyívű pályát befutott tanítványát. Betűrendben sorolom itt néhányukat, akik Szegeden indultak vagy itt alkottak. Beck Mihállyal kezdem; őt nemcsak említem, hanem örömmel üdvözlöm is körünkben a mai napon. Következnek Bérces Tibor, Burger Kálmán, Csányi László, Gál Dezső, Görög Sándor, Huhn Péter, Lakatos Béla, Márta Ferenc és Solymosi Frigyes. Közülük többekre, mint az egyetem, a város, az ország közéletének jeles szereplőire is gondolunk, illetve emlékezünk.

Jóllehet mindennapos kapcsolata a szegedi egyetemmel már 1949-ben megszűnt, a hetvenes évek embere a szegedi egyetem számára mégis Straub F. Brúnó volt, Szent-Györgyi Albert tanítványa, az Orvosi Vegytani Intézet egykori vezetője, akinek a kezdeményezése és kitartó küzdelme révén épült fel és kezdte

meg működését 1971-ben a Magyar Tudományos Akadémia Szegedi Biológiai Központja, röviden az SZBK. Az új intézmény Straub gondos irányításával és az UNESCO anyagi támogatásával gyorsan a molekuláris biológia egyik elismert nemzetközi centrumává vált, amely többféle módon fermentálta a biológiai kutatások fejlődését mindkét szegedi egyetemen. Új tanszékek jöttek létre; másrészt a kialakult versenyhelyzet, az együttműködés lehetősége és az SZBK példaadó szelleme a szakmai színvonal további emelkedéséhez vezetett a klasszikus és modern biológia régi tanszékein is. Az egyetemi hallgatók természetes forrását jelentették a SZBK kutatói utánpótlásának, professzortól gyakornokig számos egyetemi oktató kapcsolódott be a SZBK kutatási feladataiba, ugyanakkor az SZBK érett és vállalkozó szellemű kutatói egyetemi előadásokat hirdettek, és alkalmanként eredményesen pályáztak egyetemi tanszékvezetői posztokra. Érthető, hogy Straub professzort mindkét egyetem honoris causa doktorává fogadta.

A nyolcvanas évek hozták meg a számítógépek világméretű áttörését. A szegedi egyetemek a technika- és tudománytörténet e kiemelkedő pillanatát felkészülten fogadták, és ez egy olyan tudósunk nevéhez kapcsolható, akinek a pályája ekkorra már lezárult. Kalmár László telepítette Szegedre még 1965-ben az első elektronikus számítógépet, amely egy egész termet betöltött, s működtetése közben 4000 elektroncső hűtéséről kellett gondoskodni. Teljesítménye sem haladta meg a húsz évvel későbbi legendás Commodore 64-ét, amely már egy szűk fél kilogramm súlyú házban lakott. És mégis, azon a kezdetleges, de évekig tisztességgel szolgáló monstrumon, meg Kalmár professzor nagyszerű előadásain nemcsak szegedi utódai nevelkedtek, hanem a következő évtizedek hazai számítástechnikai vezérkarának jelentős része is. (Mint matematikus, ehhez hozzáteszem, hogy a két halmaz közös része nem üres!)

Az 1990-edik esztendőre, mint az országunkban végbement politikai rendszerváltás évére emlékezünk. Ami pedig Egyetemünk és a szegedi felsőoktatás történetét illeti, 1990 elején indult el az a folyamat, amelynek betetőzését a tizenegy karú Szegedi Tudományegyetem létrejötte jelentette 2000. január elsején. Az eddigiekben csak a két egyetemről esett szó, de a 85 év alatt főiskolák is keletkeztek, és jelentős szellemi értékeket halmoztak fel városunkban. 1928-ban Klebelsberg telepítette Szegedre a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolát, amely húsz éven át az egyetemmel szoros együttműködésben, azután különválva véggezte a polgári iskolai, majd általános iskolai tanárok képzését, 2000-tól pedig Egyetemünk Juhász Gyuláról elnevezett tanárképző főiskolai kara. Időrendben második az ugyancsak nagymúltú Zenekonzervatórium, amely ilyen néven már az 1947 utáni években felső szintű oktatást végzett, majd 1966-tól a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola tagozataként működött, s most Egyetemünk Zeneművészeti főiskolai kara. További két főiskolai karunk 1961-ben vált felsőoktatási intézménnyé: az Élelmiszeripari, mely kezdettől fogva gyümölcsöző kapcsolatokat

tartott az egyetemekkel, és a hódmezővásárhelyi székhelyű Mezőgazdasági, amely évtizedei során többször tartozott távoli intézményekhez, míg végül természetes módon a szegedi egyetem karává vált. Az Egészségügyi Főiskolai Kar 1973-ban a budapesti Orvostovábbképző tagozataként nyert főiskolai rangot, és 1989-ben csatlakozott az akkor már Szent-Györgyi Albert nevét viselő Orvostudományi egyetemhez. A dolgok jelenlegi állása szerint legkésőbb, 1999-ben alakult meg a tudományegyetem – akkori teljes nevén József Attila Tudományegyetem – Gazdaságtudományi Kara. Ismeretes, hogy a római katolikus Hittudományi Főiskola méltánylandó okokból nem csatlakozott az egységessé lett szegedi egyetemhez. Minden hivatalos felhatalmazás nélkül is bátorkodom azonban kifejezni azt a jámbor reményemet, hogy az egyetem karainak száma előbb-utóbb meg fogja haladni a mai, nem különösebben kerek tizenegyes számot.

Hátra maradt még a legutóbbi fél évtized. Eszembe ötlök, hogy az amerikai Time magazin, amely évről évre kijelöli az év emberét, a nyolcvanas évek elején azzal lepte meg olvasóit, hogy a személyi számítógépet jelölte az év emberének. Csodálkoztak rajta, de gyorsan elfogadták. Kérem, Önök is fogadják el, hogy az egyetem eddig eltelt kétezres éveit számomra nem emberi lény, nem is esemény, hanem egy műszaki alkotás személyesíti meg. Amelyet éppen úgy mindennap és sokféle céllal használhatunk, mint a számítógépet. Mi több, ebben a percben is mindannyian használjuk. Tanulmányi és Információs Központunkra gondolok, amelynek most gazdái és vendégei is vagyunk. Ez az épület méltóképpen jelképezi univerzitásunk fejlődését, és haladását is, amellyel a világ kiváló egyetemei közé emelkedett.

Éljen, gyarapodjék és virágozzék továbbra is!
Vivat, crescat, floreat Universitas Szegediensis!